

Elvin Cəbrayılov

*Almaniyanın Vürtsburq Universitetinin
hüquq üzrə magistrı*

ALMAN VƏ AZƏRBAYCAN VƏRƏSƏLİK HÜQUQUNUN PRAKTİKİ MÜQAYİSƏSİ

Vərəsəlik hüququ həm Almaniya Konstitusiyası (Grundgesetz, 14-cü maddə) həm də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası (maddə 29, bənd 5) ilə təminatına zəmanət verilən hüquqlardan biridir. Bu hüquq, Alman Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra AMM) ən sonuncu, yəni beşinci kitabında, Azərbaycan Respublikasının (bundan sonra AR) Mülki Məcəlləsinin (MM) isə onuncu bölməsində öz əksini tapmışdır.

Ümumiyyətlə vərəsəlik hüququ subyektiv hüquqlardan biri olaraq şəxsin, öz ölümündən sonrakı zaman üçün öz mülkiyyəti və ya digər ötürüləbilən hüquqları haqqında qərar vermə və bundan əlavə bu imkandan yararlanan tərəf (vərəsə) olma imkanını özündə ehtiva edir. Obyektiv cəhətdən isə vərəsəlik hüququ, ölüm anından sonra şəxsin mülkiyyətinin bir və ya bir neçə şəxsə ötürülməsini müəyyən edən normativ hüquqi aktların məcmusu kimi başa düşülə bilər.

Kazus 1:

A, digər iki qardaşı ilə birlikdə atasından onlara qalan əmlakın yalnız bölüşdürülməsini nəzərdə tutan məhkəmə aktından Konstitusiyaya məhkəməsinə şikayət verə bilərmi?

Cavab:

Vərəsəlik hüququ hər iki ölkənin Konstitusiyası ilə təmin olunduğu üçün (konstitusion hüquq) həm AR vətəndaşlarının, həm də Almaniya Federativ Respublikasının (AFR) vətəndaşlarının bu hüquq pozuntusundan irəli gələn hallarla bağlı Konstitusiyaya Məhkəməsinə (KM) müraciət etmək hüququ vardır. AR-da hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququna malikdir.

A, KM-ə bununla bağlı şikayət verə bilər.

Mirasın açılması və vərəsəlik hüququnun əldə edilməsi imkanları

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra ARMM) 1133-cü maddəsində olduğu kimi, AMM-nin 1922-ci maddəsi də ölmüş şəxsin əmlakının qanun və ya vəsiyyət üzrə keçməsi imkanlarını nəzərdə tutmuşdur. Əmlakın müəyyən edilən şəxslərə keçməsi üçün mirasın açılması zəruridir ki, bu, hər iki ölkənin MM-ində eyni formada tənzimlənmişdir. Belə ki, AMM-in 1922 və ARMM-in 1145, 1146 -cı maddələrinə əsasən miras, fiziki şəxsin ölməsi ilə və ya məhkəmə tərəfindən ölmüş hesab edilməsi ilə açılır.

Vərəsə olma qabiliyyəti

Həm qanun həm də vəsiyyət üzrə vərəsəlik hallarında aşağıdakı şəxslər vərəsə ola bilərlər:

- mirasın açılması zamanı sağ olan şəxslər (AMM-in 1923-cü maddəsinin 1-ci bəndi; ARMM-in 1134-cü maddəsi) və
- miras qoyanın sağlığında mayası bağlanmış və onun ölümündən (mirasın açılması) sonra doğulmuş şəxslər (AMM-in 1923-cü maddəsinin 2-ci bəndi; ARMM-in 1134-cü maddəsi).

Kazus 2:

A, yaxın zamanda öləcəyi xəbərini alır. O, bilmək istəyir ki, yazacağı vəsiyyətnamədə hələ dünyaya gəlməmiş övladını vərəsə kimi göstərə bilərmə?

Cavab:

Mayası bağlanmış və hələ dünyaya gəlməmiş uşaq vərəsə ola bilərmə?

Vərəsə olma qabiliyyəti (AMM-in 1923-cü maddəsinin 2-ci bəndi; ARMM-in 1134-cü maddəsi), beləliklə yazılacaq vəsiyyətnamə qanuni vərəsəliyi əvəz edir.

Beləliklə, A, öz vəsiyyətnaməsində doğulacaq övladını öz vərəsəsi kimi göstərə bilər.

Vəsiyyət edə bilmə qabiliyyəti

Vərəsəlik hüququ ilə bağlı mübahisələr zamanı ortaya çıxan suallardan biri və ən əsası ondan ibarət olur ki, vəsiyyət edən şəxs, vəsiyyətnaməni yazan zaman vəsiyyət edə bilmə qabiliyyətinə malikdirmi (malik olubdurmu)?

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, vəsiyyət etmə azadlığı konstitusion hüquqlardan biridir. Frankfurt am Main Yuxarı Əyalət Məhkəməsinin 1996-cı ildə qəbul etdiyi bir qərarında göstərilirdi ki, vəsiyyət edən şəxs (miras qoyan) bu konstitusion hüquqdan çıxış edərək kimi hansı əmlak dəyəri ilə vərəsəsi kimi göstərməsini sərbəst şəkildə müəyyən edə bilər və bunun üçün hər hansı bir ağılabatan və ya üçüncü şəxslər tərəfindən anlaşılabilir səbəblər gətirməyə borclu deyildir.

Kazus 3:

On beş yaşı tamam olan A, yaxın zamanda öləcəyi xəbərini alır. Yaşının 15 olmasına baxmayaraq çox sayda əmlaka sahib olan A, vəsiyyətnamə yazmaq və yeni doğulacaq övladını vərəsəsi kimi təyin etmək istəyir. A, bunu edə bilərmə?

Cavab:

AMM-nin 2229-cü maddəsinin birinci bəndinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan şəxs yalnız 16 yaşına çatdıqdan sonra vəsiyyətnamə yaza bilər. Bunun üçün o, həmin maddənin dördüncü bəndinə əsasən, ruhi xəstəlik, ruhi zəiflik və ya hərəkətləri barədə şüurlu mühakimə yürüdə bilmək problemindən əziyyət çəkməməlidir. Vəsiyyətnamənin tərtibi üçün isə 16 yaşına çatmış şəxsin qanuni nümayəndələrinin icazəsi tələb edilmir, maddə 2229 bənd 2 AMM.

ARMM-ə əsasən isə bu qabiliyyətə yalnız tam yetkinlik yaşına çatmış şəxslər malikdirlər. Maddə 1167: Vəsiyyətnamənin tərtib edildiyi məqamda öz hərəkətləri barəsində şüurlu mühakimə yürüdə bilən və öz iradəsini aydın ifadə edə bilən yetkinlik yaşına çatmış fəaliyyət qabiliyyətli şəxs, yəni 18 yaşına çatmış şəxs vəsiyyət edə bilər.

A-nın vəsiyyət edə bilmə qabiliyyəti?

AMM-in 2229-cü maddəsinin 1-ci bəndi: 16 yaş!

ARMM-in 1167-ci maddəsi: 18 yaş!

Beləliklə A, vəsiyyətnamə tərtib edə bilməz və onun dünyaya hələ gəlməmiş övladı qanuni vərəsəlik çərçivəsində atasının varisi olur. Qanuni vərəsəlik sonradan işıqlandırılacaqdır.

Hələ doğulmamış uşağın vərəsə olma qabiliyyəti?

maddə 1923, bənd 2, AMM

maddə 1134 ARMM

Beləliklə, A, nə ARMM nə də AMM -ə əsasən vəsiyyətnamə tərtib edə bilər.

Qanuni vərəsəlik

Qanuni vərəsəlik vəfat edən şəxsin vəsiyyətnamə tərtib etmədən dünyasını dəyişdiyi və ya tətbiq etdiyi vəsiyyətnaməsinin etibarsız sayıldığı hallarda tətbiq edilir. Belə ki, vəfat edən şəxs nə zaman vəfat edəcəyini və hüquqi münasibətlərin sonradan hansı formada inkişaf edəcəyini öncədən bilmədiyindən vəsiyyətnamə tərtib etməyi sonrakı zamana buraxa bilər ki, ani və ya gözlənilməz ölüm halında onun əmlakı itmək və ya məhv və ya onunla qohumluq münasibətində olan insanlar arasında mübahisələr doğura bilmək təhlükəsi ilə üzləşə bilər. Digər bir məqsəd, miras qoyanın

ailə üzvlərinin və yaxın qohumlarının mirasdan məhrum edilməməsində görülə bilər. Bu səbəbdən qanununverici orqan belə halların qarşısını almaq üçün qanuni vərəsəliyi hər iki ölkənin MM-də nəzərdə tutmuşdur.

Qanuni vərəsəlik növbəlilik əsasında həyata keçirilir. Növbələr, mirasın açılması zamanı yaşayan insanların miras qoyana daha yaxın qohumluq bağından asılı olaraq müəyyən edilir. Bu növbəliliklərə münasibətdə hər iki ölkənin qanunvericiliyində kiçik fərqlər özünü göstərir.

Həm AMM-də həm də ARMM-də qanuni vərəsəlik 5 növbəlilik əsasında həyata keçirilir. Belə ki, AMM-in 1924-cü maddəsinə əsasən birinci növbəyə miras qoyan şəxsin törəmələri, yəni övladları daxildir. Mirasın açılması zamanı yaşayan övlad onun vasitəsilə miras qoyanla qohumluq əlaqəsi olan şəxsləri vərəsəlikdən kənar qoyur, məsələn əgər övlad sağdırsa həmin övladın övladı yəni miras qoyanın nəvəsi vərəsə olmur (maddə 1924, bənd 2 AMM). Digər bir tərəfdən isə, mirasın açılması zamanı vəfat etmiş olan övladın əvəzinə onun vasitəsilə miras qoyanla qohumluq əlaqəsi olan şəxs (və ya şəxslər) vərəsə olur (maddə 1924, bənd 3 AMM). Miras, övladlar arasında bərabər bölüşdürülür (maddə 1924, bənd 4 AMM).

ARMM-də birinci növbəyə daxil olan insanların dairəsi bir qədər geniş göstərilib. Belə ki, 1159-cu maddənin 1-ci bəndinə əsasən bu qrupa miras qoyanın övladları ilə yanaşı valideynləri də daxil edilir. Bundan əlavə, miras qoyanın ər və ya arvadı övlad və qayınata və qayınanası ilə eyni pay hüquqlu olduğu göstərilir. AMM-inə əsasən miras qoyanın həyat yoldaşı mirasın yarı hissəsinə yiyələnir. Digər məsələlər AMM-də olduğu kimi tənzim edilir.

Övladlığa götürülən şəxslər hər iki ölkənin MM-də doğma övladlara bərabər tutulur və eyni pay hüququna malikdirlər.

Kazus 4:

A, ani olaraq dünyasını dəyişir və ondan geriyə iki övladı, Ö1 və Ö2, qalır. Qanuni vərəsəlik hansı formada həyata keçirilir?

Cavab:

Vəsiyyətnamə yazılmadığı üçün qanuni vərəsəlik tətbiq edilir. Həm AMM-nin 1924.4-cü, həm də ARMM-nin 1159.1-ci maddəsinə əsasən övladlar bərabər pay hüquqlu sayılırlar. Bu o deməkdir ki, həm Ö1 həm də Ö2 mirasın 1/2 hissəsinə yiyələnirlər. Bir neçə vərəsə olduğundan onlar birlikdə miras şərikləri hesab edirlər və miras, vərəsələr arasında bölüşdürülənədək vahid əmlak şəklində bütün vərəsələrə mənsub olur və onlar tərəfindən bərabər idarə olunur (AMM-in 2032-ci maddəsi; ARMM-in 1157, 1157-1-ci maddəsi).

Kazus 5:

Əvvəlki kazusdakı kimi, sadəcə A-nın 3 övladı (Ö1, Ö2 və Ö3) var, onlar da öz növbəsində 3 övlada sahibdirlər. Onların da öz növbəsində 3 övladı var. Qanuni vərəsəlik hansı formada həyata keçirilir?

Cavab:

Burada da qanuni vərəsəlik tətbiq edilir, çünki heç bir vəsiyyətnamə tərtib edilməmişdir. Burada sual doğuran cəhət ondan ibarətdir ki, A-nın hər 3 övladından olan 9 nəvəsi və 27 nəticəsi vərəsə olurlarmı?

Maddə 1924.2 AMM;

Maddə 1159.1.3 ARMM.

Nəvə və nəticələr vərəsə olma imkanından uzaq qalırlar, çünki onların valideynləri mirasın açılması zamanı sağdırlar və onlar A-nın vərəsələri olaraq övladlarını vərəsəlikdən kənarlaşdırırlar.

Beləliklə, yuxarıda deyildiyi kimi övladlar bərabər pay hüquqlu olduğundan onların hər biri mirasın 1/3 hissəsinə yiyələnirlər və birgə miras şərikləri sayılırlar.

Kazus 6:

Əvvəlki kazusdakı kimi, sadəcə burada Ö2 vəfat etmişdir?

Cavab:

Əvvəlki cavabdakı kimi, burada sadəcə Ö2 vəfat etdiyindən onun 3 övladı, yəni A-nın 3 nəvəsi (N1, N2 və N3) AMM-in 1924.3-cü maddəsi və ARMM-nin 1159.1.3-cü maddəsinə əsasən ölmüş atalarının əvəzinə onun mirasdakı payını aralarında bərabər bölüşdürürlər.

Beləliklə pay bölgüsü belə olur:

$$Ö1 = 1/3$$

$$Ö2 = \text{ölüb, onun payı bölüşdürülür: N1, N2 və N3 ümumi mirasdan hərəsinə } 1/9 \text{ pay düşür}$$

$$Ö3 = 1/3$$

Vərəsə olan 5 nəfər birlikdə miras şərikləri sayılırlar və miras bölgüsü aparıla qədər mirsai bərabər idarə edirlər. İkinci növbəyə aid olan insanların qrupu, birinci növbəlilikdə olduğu kimi burada da hər iki ölkənin MM-də bir-birindən fərqlənirlər. Belə ki, ARMM-nin 1159.2-ci maddəsinə əsasən ölənün bacı və qardaşları, onların öldüyü halda isə bacı və qardaşı uşaqları mirasa yiyələnirlər. AMM-in 1925.1-ci maddəsində isə bu qrupda ölənün bacı və qardaşları ilə yanaşı onun valideynləri də göstərilmişdir. Bundan əlavə, mirasın açılması halında ilk öncə valideynlər mirasa yiyələnmək hüququna sahib olurlar. Bacı və qardaşlar isə sadəcə ata və ya analarının və ya onlardan birinin ölməsi halında onun payını aralarında bərabər bölüşdürürlər. Bunu daha da yaxından anlamaq üçün növbəti kazusa baxaq.

Kazus 7:

A-nın heç bir övladı yoxdur və həyat yoldaşı ondan öncə vəfat etmişdir. Ondan geriyə sadəcə atası, AT və bir qardaşı, Q qalmışdır. Qardaşının isə iki oğlu var, QU1 və QU2 (A-nın qardaşı uşaqları). A-nın öləcəyi halda qanun üzrə kim və hansı payla vərəsə olacaqdır?

Cavab:

Cavaba gəldikdə birinci və ikinci növbəyə daxil olan insanların və onların pay hüquqlarının hər iki ölkənin qanununda fərqli tənzim edilməsindən fərqlər meydana gələcəkdir. Belə ki, ARMM-nin 1159.1.1-ci maddəsində göstəriləyi kimi ölənün ata və anası birinci növbəyə daxil olan insanlara aiddirlər və bu səbəbdən Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən A-nın öləcəyi halda, övladlarının olmaması və həyat yoldaşının və anasının ondan öncə ölməsinə görə, sadəcə onun atası onun varisi olur. A-nın qardaşı və qardaşı uşaqları ikinci növbəyə daxil olduqlarından birinci növbəlilikdə olan insanlar tərəfindən vərəsəlikdən kənar qalırlar, maddə 1160 ARMM.

ARMM-ə əsasən pay bölgüsü:

$$AT = 100\%$$

$$Q \text{ və } QU1 \text{ və } QU2 = 0\%$$

AMM-nin 1925.1-ci maddəsinə əsasən A-nın atası onun ikinci növbəyə aid olan varisi sayılır. Yuxarıda deyildiyi kimi A-nın övladlarının olmaması və həyat yoldaşının ondan öncə vəfat etməsinə görə birinci növbəyə daxil olan insanlar daha geri qalmamışdır. Bu səbəbdən ikinci növbəyə daxil olan A-nın anası da vəfat etdiyindən onun atası AT və qardaşı Q AMM-nin 1925.1 və 1925.3-cü maddələrinə əsasən vərəsə olurlar. Çünki, A-nın qardaşı Q, anasının payına yiyələnir. Bu da ARMM-ə olan əsas fərqin göstəricisidir.

AMM-ə əsasən pay bölgüsü:

$$AT = 1/2 \text{ hissə}$$

A-nın qardaşı Q = 1/2 (vəfat etmiş analarının mirasdakı payı)

QU1 və QU2 = 0%, çünki ataları sağdır və onları mirasdan istisna edir.

Üçüncü növbəyə daxil olan insanların sırasına nəzər saldıqda da fərqlər nəzərə çarpır. Belə ki, ARMM-nin 1159.3-cü maddəsinə əsasən 3-cü növbədə vərəsə sayılan insanların dairəsinə aiddir:

1. həm ana tərəfdən, həm də ata tərəfdən nənə və baba,
2. həm ana, həm də ata tərəfdən nənənin anası və atası, babanın anası və atası.

Nənənin anası və atası, babanın anası və atası o halda qanun üzrə vərəsə sayılırlar ki, mirasın açıldığı vaxt nənə və baba sağ olmasın.

AMM-də isə bu qrupa aid olan insanların dairəsi belə göstərilmişdir:

1. həm ana, həm də ata tərəfdən nənə və baba,
2. onların övladları (dayı, xala, bibi və əmilər)

Göründüyü kimi ARMM-də miras qoyanın baba və nənənin olmaması halında onların övladlarına, yəni miras qoyanın dayı, bibi, xala və əmilərinə vərəsəlik hüququ ilk olaraq tanınmır və baba və nənənin vəfat etmələri halında onların ata və analarına, yəni miras qoyanın urbaba və urnənələrinə vərəsəlikdə üstünlük verilir.

ARMM-nin 1159.4-cü maddəsinə əsasən xala, bibi, dayı və əmi 4-cü növbəyə daxildir. Necə ki, həm ARMM-də, həm də AMM-də ata və ananın ölümü halında onların övladları vərəsə olmaq hüququna malikdirlər, eləcə də burada baba və nənənin ölməsi halında onların ata və analarına yox, əksinə onların övladlarına, yəni A-nın xala, bibi, əmi və dayısına vərəsə olma imkanı tanınmalıdır. Bu səbəbdən AMM-də olan üçüncü növbəyə aid olan vərəsələrin dairəsinin ARMM-ə ötürülməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

AMM-nin 1928-ci maddəsi miras qoyanın urbaba və urnənələrini AMM-dən fərqli olaraq 4-cü növbəyə daxil etmişdir. Bu fərqlilikləri daha da yaxşı qavraya bilmək üçün növbəti kazus yardımcı olacaqdır.

Kazus 8:

A-nın heç bir övladı yoxdur və onun valideynləri və nənə və babaları da dünyasını dəyişiblər. Ata tərəfdən babasının atası, UB isə hələ həyatdadır (124 yaş). Ana tərəfdən onun bir dayısı D1 yaşayır. Ata tərəfdən isə iki bibisi, B1 və B2 həyatdadırlar. A-nın vəfat edəcəyi halda qanuni vərəsələr kimlərdir?

Cavab:

ARMM-nin 1159.3-cü maddəsinə əsasən baba və nənə ilk olaraq (primary) vərəsə olurlar və onların hər birinin artıq vəfat etmiş olmalarına görə onların valideynləri vərəsə sayılırlar. Bu kazusa əsasən A-nın ata tərəfdən babasının atası, yəni urbabası, UB, A-nın yeganə vərəsəsi olur. A-nın dayı və bibiləri mirasdan pay hüququndan kənar qalırlar və yalnız UB-nin öləcəyi halda dördüncü növbəyə daxil olduqlarından vərəsə olmaq imkanları vardır.

ARMM-ə əsasən pay bölgüsü:

UB = 100%

D1, B1 və B2 = 0%

AMM-ə əsasən isə baba və nənənin öləcəyi halda onun övladları, yəni miras qoyanın dayı, xala, bibi və əmiləri vərəsə olmaq hüququna sahib olurlar. Urbaba və urnənə dördüncü növbəyə daxil olduqlarından onlar yalnız 3-cü növbəyə daxil olan insanların vəfat etməsi halında miras payı alırlar. Beləliklə AMM-ə əsasən pay bölgüsü aşağıdakı kimi aparılacaqdır:

D1 = 1/3

B1 = 1/3

B2 = 1/3

UB = 0%

